

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΚΑΤΑΛΑΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΙΔ' ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΑ¹

ΥΠΟ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΡΟΥΒΙΟ ΔΙΟΥΚ

Ἐν στενῇ δ' ἐπαφῇ μετὰ τοῦ βασιλέως Δὸν Ἰωάννου, ὑπάρξαντος ἀληθεῶς Αὐγούστου τοῦ Καταλανικοῦ πολιτισμοῦ, πρὶν ἢ τὸ βασιλικὸν στέμμα περιβάλλῃ τοὺς κροτάφους του, εὕρισκετο ἐν ἐπιφανέσι ἐξ Ἀραγωνίας πρόσωπον, οὗτινος ἡ πρὸς τὰ κλασσικὰ γράμματα εὐφυΐα ἀνεπτύχθη ἐν Ἀθηνῶνι, Ἰταλίᾳ καὶ Ῥόδῳ, ἴσως δὲ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, διότι εὗρέθη εἰς φιλικὰς ἢ ἐχθρικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Καταλανικοῦ δουκάτου, ὅτε ἡ διπλωματία καὶ ἡ ἀνδρεία τῶν φιλοξένων ἱπποτῶν του ἔθεσαν τὸν Μωρέαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του. Ἐννοοῦμεν τὸν μέγαν Ἀρχοντα Δὸν Ἰωάννην Fernandez de Heredia, ἄνδρα κοσμοπολίτην καὶ χαρακτῆρος ἐξόχως ἐπιχειρηματικοῦ, ῥέποντος πρὸς πᾶν εἶδος παιδείας, προπάντων ἱστορικῆς, ἐχέφρονα καὶ ἱκανώτατον διπλωμάτην, δεξιὸν βραχίονα τοῦ Ποντίφηκος ἐν Ἀθηνῶνι, καὶ κριτὴν ἐπὶ τινι χρόνῳ τῆς τύχης τοῦ φραγκικοῦ Μωρέως. Ἡ φιλολογικὴ παρουσία του ἐν τῇ Καταλανοαραγωνικῇ μοναρχίᾳ εἶναι σπουδαιοτάτη. Ὁ Heredia εἶναι πρόδρομος τῶν μεγάλων Μαικηνῶν τῆς κλασσικῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐφάμιλλος τῶν Bercheure καὶ Collutio Salutato, ὃν ὅχι ἕνεκα τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἔργων, ἀλλ' ἕνεκα ἐκείνων, ἅτινα ἐνέπνευσε, συνέλεξεν ἢ διέταξε νὰ μεταφρασθῶσιν. Ὡς δὲ ὁ Ἀλφόνσος Ε' ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Νεαπόλεως, περιεστοιχίζετο καὶ οὗτος ἐν Ἀθηνῶνι ὑπ' ἀνδρῶν φιλοβίβλων καὶ λογίων καὶ, ἵνα μεγαλυτέρα καταστῇ ἡ ὁμοιότης, ἔφερεν ἐκεῖ ἀφανῆ τινὰ

¹ Συνέχεια Ἰδ. σελ. 273.

Ἑλληνα πεπαιδευμένον ἐκ τῆς νήσου Ῥόδου, ὅστις ἐν μετριοτέρῳ κύκλῳ προηγείται ἐπὶ τινὰ ἔτη τῶν ἐπιφανῶν ἐκείνων Βυζαντινῶν, οἵτινες, κεκαλυμμένοι ἔτι ὑπὸ τῆς κόψεως τῶν ἐρειπίων τοῦ Βυζαντίου, μετέφερον εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἰταλίας τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὄνομάζετο δὲ ὁ πεπαιδευμένος ἐκεῖνος Δημήτριος Ταλοδίκης ἢ Καλοδίκης (Talodiqui ὁ Calodiqui). Τοῦτον ἐπεφόρτισεν ὁ Heredia ἐν Ἀθηνῶνι νὰ μεταφράσῃ ἐκ τῆς κοινῆς Ἑλληνικῆς ἢ Βυζαντιακῆς τοὺς *Βίους* τοῦ *Πλουτάρχου*, τὰ *Χρονικά* τοῦ *Ζωναρά*, ἴσως δὲ καὶ τὰ Ἑλληνικά *Χρονικά* τοῦ *Μωρέως* — καίτοι εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐν τῇ κατατάξει καὶ συναρμολογίᾳ τῆς λοιπῆς ἀποτελούσης αὐτὰ ὅλης ἔλαθε μέρος ὁ ἴδιος Ἀρχων — καὶ ἄλλα ἔργα, ἅτινα ἀναμφιβόλως ἀπωλέσθησαν. Ἐξ ἐπιστολῆς δὲ τοῦ βασιλέως Δὸν Ἰωάννου πρὸς τὸν μέγαν ἐκεῖνον φίλον του τρανῶς καταφαίνεται, ὅτι ὁ Ἕλλην μεταφραστὴς ἐγίνωσκε τὴν τραχεῖαν Ἀραγωνικὴν διάλεκτον¹, καὶ τοῦτο εἶναι νέα μαρτυρία τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἐδάφει διαδόσεως ἀμφοτέρων τῶν ἐν τῇ Ἀραγωνικῇ μοναρχίᾳ ὀμιλουμένων γλωσσῶν. Τὸ μόνον λοιπὸν ἶχνος Βυζαντινισμοῦ, τὸ ἐν τῇ Ἰσπανικῇ φιλολογίᾳ τοῦ μέσου αἰῶνος ἀναφαινόμενον, ὁρεῖσται εἰς τὸν περίφημον Ἀραγωνιον Ἀρχοντα, καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἐν τῇ ξένῃ ταύτῃ ἐπιδράσει, τῇ ὑπὸ τῆς μεταφράσεως τοῦ *Ζωναρά* καὶ τῆς ταξινομήσεως καὶ μεγεθύνσεως τῶν *Χρονικῶν* τοῦ *Μωρέως* ἀντιπροσωπευμένη, ἔσχε πολὺ μέρος ἡ ἐν Ἑλλάδι διακονή του. Ἡ φήμη τῶν ἐκτεταμένων ἱστορικῶν ἐπιτομῶν του, αἵτινες ἀποτελοῦσι κύκλον τόσον πολυάριθμον, ὥς αἱ ἐπιτελεσθεῖσαι ὑπὸ τοῦ βασιλέως *Sabio*, ἐν αἷς ἀναμειγνύονται ὁ *Πλούταρχος* καὶ ὁ *Ζωναράς*, ὁ *Hethoun* καὶ ὁ *Μάρκος Πόλος*, τὰ κοινὰ Ἑλληνικά *χρονικά* μετὰ τῶν *ἱστοριῶν* τοῦ μονάρχου ἐκείνου, καὶ τὰ βασιλικά *χρονικά* τοῦ Δὸν Ἰακώβου καὶ τοῦ Ἀγίου Φερδινάνδου, ἔφθανε μέχρι τῶν Ἰταλῶν διδασκάλων τῆς *ΙΔ'* ἐκατ., ἡ δὲ καλῶς ἐφωδισμένη βιβλιοθήκη

¹ Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη φέρει χρονολογίαν 17 Νοεμβρίου τοῦ 1384, καὶ μεταξὺ ἄλλων λέγει αὐτῷ τὰ ἑξῆς: «Πρὸς τούτοις ἠκούσαμεν ὅτι ἔχετε ἐκεῖ ἕνα φιλόσοφον ἐξ Ἑλλάδος, ὅστις μεταφράζει ὑμῖν βιβλία ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν. Παρακαλοῦμεν ὑμᾶς θερμῶς, ὅπως ἀποστείλητε ἡμῖν τὸ εἰρημένον βιβλίον τοῦ Τρόγου Πωμπηίου καὶ ἐξ ἐκείνων, ἅτινα μεταφράζει ὑμῖν ὁ ὀρθεὶς φιλόσοφος.»

Arch. Cor. Aragón, Reg. 1748, φύλλ. 121. Ὁ Ἀρχων Heredia διέμενε τότε ἐν Ἀθηνῶνι (ἴδ. τὸ παράρτημα Α').

του διηγείρε τὴν ζηλοτυπίαν τοῦ Collutio Salutato¹ καὶ τοῦ βασιλέως Δὸν Ἰωάννου Α' τῆς Ἀραγωνίας, ὅστις σὺν τῷ ἐπωνύμῳ τοῦ ἐραστοῦ τῆς εὐγενείας θὰ ἦτο ἐπίσης ἀξίος νὰ φέρῃ καὶ τὸ τοῦ ἐραστοῦ τῆς σοφίας. Ἄς ἀναμνησθῇ τις τὸν πόθον μεθ' οὗ ἐπ' ἀνταλλαγῇ θηρευτικῶν πτηνῶν καὶ κυνῶν ἐζήτει παρ' ἐκείνου τὰ ἔργα τοῦ Τρόγου Πομπηίου καὶ τοῦ Ἰωσήπου². Περὶ δὲ τῆς ἐκτιμήσεως, ἣν ἔτρεφε διὰ τὰς μεταφράσεις του καὶ τὰς ἱστορικὰς συναρμογὰς του μαρτυρεῖ ἡ ἐπιστολή, ἣν ἔγραψε μαθὼν τὸν θάνατόν του, ἀναθέτων δι' αὐτῆς εἰς ἡγουμένους τινὰς τοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, τοὺς *Βίους τοῦ Πλουτάρχου*, τὰ *Μεγάλα χρονικά τῆς Ἰσπανίας*, τὰ *Μεγάλα χρονικά τῶν κατακτητῶν ἢ αυτοκρατόρων*, ὡς αὐτὸς τὰ ὀνομάζει, τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον μέρος εἶναι κατὰ λέξιν μετὰφρασις τοῦ II' βιβλίου τῆς *Ἐπιτομῆς ἱστοριῶν* τοῦ Ἰωάννου Ζωναρά, καὶ τέλος τὰ *Χρονικά τῆς Ἑλλάδος*, ἡ τὸ κοινῶς ὀνομαστὸν *Χρονικὸν τοῦ Μωρέως*, εἰς τὸ ὁποῖον ὑποπτεύομεν ὅτι περισσότερον ἢ εἰς ἄλλα ἔργα ἔλαβεν ἄμεσον καὶ προσωπικῶς μέρος ὁ Μέγας Ἀρχων³.

Ἐν δὲ τῷ πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὸν Βυζαντινισμόν ἢ Ἑλληνισμόν ἐγκωμίῳ τοῦ ἐρασιτέχνου Ἀρχοντος Heredia συνοψίζεται ἅπαντα ἡ καλλιτεχνικὴ φιλολογικὴ ὑπόστασις, ἣν παρακατέθηκεν ἐν τῇ ψυχῇ τῶν Καταλανοαραγωνίων νικητῶν ἢ μεσαιωνικῇ Ἑλλάδι. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ κατάστασις ταύτης δὲν ἦτο πρόσφορος, ὅπως μεταγγίσῃ εἰς αὐτὴν πόθους γνώσεως, διότι ὁ Ἑλληνικὸς κληρὸς εὕρισκετο τότε ἐν τῇ αὐτῇ παχυλῇ ἀμαθείᾳ, εἰς ἣν ἀρῆκεν αὐτὸν ἀρχομένης τῆς II' ἑκατοντ. ὁ Μητροπολί-

¹ Ὅτι ὁ Heredia εἶχεν ἀποτελέσει πλουσίαν βιβλιοθήκην, προπάντων ἐξ ἔργων ἱστορικῶν, βεβαίαι ἡμῖν ἐπιστολή, ἣν ἔγραψεν αὐτῷ ὁ περίφημος οὗτος Ἰταλὸς φιλόλογος ζητῶν χειρόγραφά τινα. «Inter alia quibus delectaris, est copia cumulatiorque librorum in qua re studio tanto tantaque cura vacasti, ut iam sit omnibus persuasum frustra librum quaeri quem apud te non contingerit reperiri, sed inter alios te praecipue dilexisse semper historicos.» Ἰδ. πρόλογον τοῦ A. Morel-Fatio εἰς τὸ *Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea* τοῦ Maestre Heredia, δημοσιευθὲν ὑπὸ τῆς *Société de l'Orient latin* (Γενεύη 1885), σελὶς XVIII.— Περὶ τοῦ προσώπου τούτου, περὶ οὗ ἴσως ἀσχοληθῶ ἡμέραν τινά, ἴδε ἐπίσης τὴν μονογραφίαν τοῦ Karl Herquet, *Juan Fernandez de Heredia, Grossmeister des Johanniterordens* (Mühlhausen 1878).

² Ἰδε τὸ παράρτημα Β'.

³ Ἰδε τὸ παράρτημα Γ'.

της 'Αθηνῶν Μιχαήλ Ἀκομινᾶτος', αἱ δὲ κύριαί ἐστίαι τῆς Βυζαντινῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐκπαιδεύσεως ὑπῆρξαν τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ Ἄθως, οὐχὶ δὲ αἱ Ἀθήναι, οἱ δ' Ἕλληνες ἱερεῖς τῆς Φραγκικῆς Ἑλλάδος, οἱ μεταβαίνοντες ἐκεῖ, ὅπως μορφωθῶσι, δὲν ἐπανήρχοντο ὡς εἰκὸς κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἀρχαίαν πατρίδα των, ἐν ᾗ οὐδὲν μέλλον ἀνέμεναν αὐτοὺς, τῶν κατακτητῶν μὴ ἀνεχομένων πλησίον τῆς ἰδικῆς των τὴν σχισματικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν τῶν ἡττημένων².

Αἱ δὲ πατριαρχικαὶ ἢ μητροπολιτικαὶ ἑδραὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Φιλαδελφείας, Θεσσαλονίκης, καὶ αὐτὴ ἡ αὐτοκρατορικὴ πορφύρα ἦσαν τὸ ἀντάλλαγμα, ὅπερ ἀνέμενε τοὺς Παλαμᾶν, Φιλόθεον, Νικηφόρον καὶ Καντακουζηνόν, οἵτινες ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὴν κλασσικὴν παιδείαν καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ θεολογίαν ἐν τοῖς περιφήμοις μοναστηρίοις τοῦ Ἁγίου Ὄρους τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀσπλάγχχνως λεηλατούμενοις ὑπὸ τῶν στρατιῶν τοῦ Rocafort³. Ἡ ἔλλειψις λοιπὸν αὕτη ὁρθοδόξων ἱεραρχῶν ἐν τῇ κυρίως λεγομένῃ Ἑλλάδι συνεπήγετο τὴν ἔλλειψιν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ ἐγένετο ἡ κυρία αἰτία τῆς ἀμαθείας τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου. Ἐν παρομοίᾳ δὲ καταστάττει εὐρίσκετο ὁ Λατινικὸς κλῆρος, ἐκτὸς τινῶν ἐξαιρέσεων, ὡς ἡ τοῦ Δομινικανοῦ Γουλιέλμου de Meerbeke, ἀρχιεπισκόπου τῆς Κορίνθου τῷ 1280, μεταφράσαντος εἰς τὴν Λατινικὴν διάφορα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους, Πρόκλου, Ἱπποκράτους καὶ Γαληνοῦ. Ἐν γένει δ' οἱ Δυτικοὶ κληρικοὶ προτίμων νὰ μεταβῶσιν εἰς Ῥώμην καὶ εἰς αὐτὴν τὴν γειτονικὴν Εὐβοίαν, ὅπως συνεχίσωσι τὰς σπουδὰς των, ἢ νὰ διαμείνωσιν ἐν Θήβαις ἢ Ἀθήναις⁴.

¹ Τ. Δ. Νερούτσου Χριστιανικαὶ Ἀθήναι, Βιβλ. Β', σελ. 184. Ἰδε τὸ II' τεῦχος τοῦ Δελτίου τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος (Ἀθήναι 1892).

² Νερούτσου, Χριστιανικαὶ Ἀθήναι, σελ. 134.

³ Εἶναι βεβαιωμένη ἱστορικῶς ἡ λεηλασία μοναστηρίων τινῶν τοῦ ὄρους Ἄθω ὑπὸ τῶν Καταλάνων, πρὸς Π. Καλλιγᾶ Μελέται Βυζαντινῆς ἱστορίας (Ἀθήναι 1894) σελ. 331, καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐν Θήβαις φρουρίου Sant Omer. Ἀλλ' ὅμως δὲν δύνανται ὡσαύτως νὰ ἀποδειχθῶσιν αἱ εἰς αὐτοὺς ἀποδιδόμεναι βανδαλικά καταστροφαί, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἦτοι τῶν ἐλαίων τοῦ Κολωνοῦ, μέρους τῆς πόλεως κειμένου εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῆς ἐν τῷ ἀρχαίῳ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδομηθείσης χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Τούναντίον τὰ κλασσικὰ οἰκοδομήματα τῶν Ἀθηνῶν διέφυγον τὴν καταστροφὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν Τούρκων καὶ Ἑνετῶν. Ἰδε Γρηγορόδιον Ε. ἁ. τόμ. Β', σελ. 53.

⁴ Κατὰ τὸ 1309 ὁ Δούξ Πέτρος Γραδενίγος ἐζήτηε παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θηβῶν, ὅπως ἐπιτρέψῃ εἰς ἱερεῖα τινὰ ὑπάρχόν του νὰ ἀπολαύσῃ τῶν χορηγημέ-

Ὁ ῥηθεὶς Ἀκομινᾶτος, ὅστις ἔζησε πρὸ τῆς Φραγκικῆς κατακτῆσεως, ἔλεγε πρὸς φίλον του ὅτι, ἐὰν ἐξηκολούθει διαμένων ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς Ἀθήνας, θὰ ἐβαρβαροῦτο¹. Μετὰ τῆς ιδέας δὲ τοῦ σοφοῦ ἐκείνου ἱεράρχου συμπίπτουσιν αἱ ἐντυπώσεις τῶν κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατ. περιηγηθέντων τὴν Καταλανικὴν Ἀττικὴν καὶ Βοιωτίαν Ludolf de Sudheim, Jordan de Severac καὶ Abulfeda². Ὁ πρῶτος, ὅστις παρέμεινεν ἐν αὐταῖς τῷ 1335, λέγει ὅτι: «Αἱ Ἀθηναί, ὅπου ἄλλοτε ἔλαμπεν ἡ ἐπιστήμη τῶν Ἑλλήνων, ἦσαν τότε σχεδὸν ἀκατοίκητοι». Ἡμῖς δὲ σχεδὸν αἰῶνα κατόπιν οἱ Καταλάνοι κάτοικοι τῆς εἰρημένης πόλεως παρεπονοῦντο ἐπίσης εἰς τὸν βασιλέα αὐτῶν Πέτρον Δ' διὰ τὴν πτωχείαν καὶ τὰς στερήσεις τῆς κοινότητος ἐκείνης³. Ἀντανάκλασις προσέτι, εἰ καὶ ῥητορικῇ, τῆς καταπτώσεως ταύτης εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀθανασίου Λεπανθηρηνοῦ πρὸς τὸν Βυζαντινὸν ἱστορικὸν Νικηφόρον Γρηγοράν, ὅστις περιέγραψε τὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς Καταλανικῆς Ἑταιρείας, ἐν τῇ ὁποίᾳ λέγει ὅτι «οἱ Ἀθηναῖοι καὶ Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πελοπόννησον μετέβαλον τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν εἰς βαρβαρότητα καὶ ὑφίστανται τὴν ἐσχάτην δουλείαν⁴». Σπανίως μόνον τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ αἱ ρυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐκαλλιεργοῦντο ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν βασιλείων τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, ἅτινα ὑπὸ τὴν τέφραν τῆς ὀρθοδοξίας ὑπέκρυπτον τὸ πῦρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κυριαρχίας τῶν Καταλάνων κατακτητῶν. Οὕτω, τὸ θέρος τοῦ 1339, ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς Κάμηλος (Cosme Camelos) ἀντέγραψε διὰ τὸν ἱατρὸν τῶν Ἀθηνῶν Δημήτριον Nomachlona

των του. Ὁ ἱερεὺς οὗτος ἐπεράτου τὰς σπουδὰς του ἐν Ἑνετίᾳ. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διοικήσεως τῶν Καταλάνων ἀντιβασιλέων πολλοὶ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν προτίμων νὰ μετοικήσωσιν εἰς τὴν Ἑνετικὴν Εὐβοίαν, ὅπως ἀπολαμβάνωσι περισσοτέραν ἡσυχίαν, τοῦτο δὲ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ψυχρότητα μεταξὺ Ἑνετίας καὶ Καταλανικῆς Ἑταιρείας. Πρβ. Hopf, Griechenland im Mittelalter (Leipzig, 1870) τόμ. 5', σελ. 439.

¹ Βεβαρβάρωμαι χρόνιος ὢν ἐν Ἀθήναις. Ἐκδόσις Λάμπρου, τόμ. Β' σελ. 44.

² Hopf, Griechenland, τόμος 5', σελ. 431—32.

³ Arch. Cor. Arag., Reg. 1366, φολ. 66, 6'.

⁴ Ἐκδόσις Βόννης, τόμ. Β', σελ. XCIV: «Ἀθηναῖοί γε μὴν καὶ Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πελοπόννησον... τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας τὴν ἀγροικίαν ἠλλάξαντο δουλείαν τὴν ἐσχάτην ὑφίστάμενοι».

διάφορα βιβλία τοῦ Ὁρειδασίου καὶ ἄλλων Βυζαντινῶν ρυθικῶν¹.

Τὸ γεγονὸς ὅμως τοῦτο τῆς ἀθλιότητος τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀρκεῖ, ὥς εἶναι ρυθικόν, ὅπως μὴ λάθῃ τις κατὰ γράμμα τοὺς ὑπὸ τοῦ περιφρήμου Μωχμεθανοῦ γεωγράφου καὶ ιστορικοῦ Ἀλμπουφέδα, ταξιδεύσαντος εἰς Ἀττικὴν κατὰ τὰ μέσα τῆς ΙΔ' ἑκατ., πρὸς τὰς παρηκμακυίας Ἀθήνας ἀπευθυνομένους ἐπαίνους, ὑποδεικνύοντος αὐτὰς διὰ τοῦ χαρακτηριστικοῦ ὀνόματος «πόλις τῶν σοφῶν Ἑλλήνων»². Ἡ ὑπερβολὴ αὕτη ἀποδεικνύει μόνον, ὅτι καὶ ἐν μέσῳ τῆς καταπτώσεώς της διετήρει ἡ πόλις μὴτηρ τῆς Ἑλλάδος τὴν γοητείαν τῆς ἀρχαίας ἐνδόξου παιδείας της, γοητείαν, ἣν οὐδέποτε ἀπώλεσαν ἡ δέσποινα τῆς Ἀττικῆς, ἐστερμένη ἐν τῇ δουλείᾳ της διὰ τοῦ βασιλικοῦ διαδήματος τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ὅτι δικαίως ἐπεκαλεῖτο τὸν μέγαν Πάππν Ἰννοκέντιον Γ', ὅπως ἐγκαθιδρύσῃ τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν ἐν τῷ πλήρει μνημείῳ περιδόλῳ της³. Ὅχι μόνον ἐν τῇ Βυζαντινῇ καὶ Ἀνατολικῇ μεσαιωνικῇ φιλολογίᾳ κατεῖχον αἱ Ἀθηναὶ ὑπέροχον θέσιν, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἱπποτικὴν φιλολογίαν τῆς Δύσεως ἐξηκολούθουν οὖσα· ἡ ἀρχαία κοιτίς καὶ ὁ θρόνος πάσης σοφίας. Οὕτως ἐν τῷ ἐπικῷ κύκλῳ τοῦ Amadis ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Ἀγκισλαὺς de Colchos ἐσπούδασεν ἐν αὐταῖς καὶ ὅτι ἐδίδασκεν Ἰσπανόν τινα τὴν ἱπποτικὴν τέχνην. Ἐν τῷ περιέργῳ ἐπίσης βιβλίῳ τῆς Καταλανικῆς ἱπποτικότητος, τῷ ἐπιγραφομένῳ *Curial*, ὁ ἥρως, ἀρῶν ἐνίκησεν εἰς πολλὰς μάχας καὶ ὑπέστη ἀπείρους περιπετείας, φλέγεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς Ἀθήνας, «τὴν εὐγενῆ καὶ περιφροσνύμεν ἑκείνην ἀρχαίαν πόλιν, ἥτις ἔδωκε νόμους εἰς τὴν Ῥώμην καὶ τὴν περίφημον παιδείαν, ἐν ἣ ἐδιδάσκετό τις τὴν ἐπιστήμην τοῦ γινώ-

¹ Ἰδὲ Νεροῦτσον ἔ. ἀ. σελ. 198.

Κατὰ τὴν Καταλανικὴν ἐποχὴν οἱ ἱατροὶ ὅν ἦσαν ἄφθονοι ἐν τοῖς δουκάτοις. Ὁ Φρειδερίκος Γ' ἐνδίδων εἰς τὰς παρακλήσεις τῶν Βηθαίων, παραπονουμένων διὰ τὴν ποταύτην σπάνιν, ἀπέστειλεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βοιωτίας, τῷ 1356, ὅπως ἐξασχέσῃ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ, τὸν ἱατρὸν τοῦ Ἰωάννην de Montpelier. *Arch. di Stato de Palermo. Protonot.*, τόμος Β' σελ. 147.

² Πατρίδα τῶν σοφῶν ἐκάλει ἐπίσης αὐτὰς ἓνα αἰῶνα βραχύτερον ὁ Τοῦρκος Seadeddin κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατακτήσεως τοῦ Μωάμεθ Β' (Γρηγορόβ. Β', 386).

³ Berardo Atheniensi Archiepiscopo ejusque successoribus canonicè substituendis in perpetuam antiquam Atheniensis gloriam civitatis. (Baluze, Β', 256).

σκεῖν τὸν Θεόν ...¹» Εἶδομεν δ' ἤδη, ὅτι ὁ βασιλεὺς Δὸν Ἰωάννης, ἐπιφορτίζων τὸν Ἀρχοντα Heredia νὰ τῷ ἀποστείλῃ τινὰ τῶν ἱστορικῶν βιβλίων του, ὑποδεικνύει τὸν μετριοφρονα μεταφραστὴν καὶ συνεργάτην του διὰ τοῦ πομπώδους, ἀλλ' ἐκ παραδόσεως δικαιολογουμένου τίτλου τοῦ φιλοσόφου Ἑλληνας.

Καὶ ὑπ' αὐτὰς δ' ἔτι τὰς θλιβερὰς συνθήκας τῆς καταστροφῆς καὶ καταπτώσεως, εἰς ἃς εὐρίσκειτο ἡ ἡττημένη χώρα, εἶναι καὶ ἔσται ἐς αἰσφοραγίς εὐγενείας διὰ τὴν Καταλανικὴν γλῶσσαν τὸ ὅτι ἐβασίλευσεν ἐπὶ ἓνα σχεδὸν αἰῶνα ἐν τῇ πατρίδι τῶν Χαρίτων καὶ τῶν Μουσῶν. Ἐνῶ δ' ἦτο ἀκόμῃ ἐναυλος ἡ ἡγὼ τῶν φθόγγων τῆς εἰς τὰς ἀπομεμακρυσμένης ἐκεῖνας χώρας, ὁ εὐγλωττος ἐπίσκοπος τῆς Elna Ἰωάννης Margarit ἐν τῇ πρὸς τὸν Δὸν Ἰωάννην τῆς Ναβάρρας τῷ 1454 ἀπαντήσας του ἀνεμίμησε μεθ' ὑπερηφανείας, ὅτι τὸ Καταλανικὸν ἔθνος εἶχε μεταβάλει τὴν πατριὸν γλῶσσαν «τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκείνων καὶ περιφημοτάτων Ἀθηναίων, ἐξ ὧν ἐπήγασαν ἡ κομψότης, ἡ φιλανθρωπία καὶ ἡ παιδεία τῶν Ἑλλήνων»².

Οὐδὲν ἶχνος ἀπέμεινε τῆς ἡμετέρας ἐν Ἑλλάδι κυριαρχίας. Ἡ ἀνάμνησις τῶν Καταλάνων ἀποσβέννυται ἐν αὐτῇ καθημερινῶς καὶ διατηρεῖται αὕτη σχεδὸν μόνον ὑπὸ τῶν πεπαιδευμένων. Ἐπὶ τῶν κολοσσιαίων μεσαιωνικῶν φρουρίων, τῶν στεφόντων τὰ βουνὰ τῆς Λεβανδίας, τῶν Σαλώνων, τῶν Νέων Πατρῶν καὶ τῆς Λαμίας, ὧν τὴν

¹ Βιβλίον Γ' κεφ. 28. *Curial y Guelfa* εἶναι μυθιστόρημα Καταλανικὸν τοῦ 16' αἰῶνος, τοῦ ὁποῦ το μόνον γνωστὸν πρωτότυπον φυλάσσεται ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Μαδρίτης. Ἡ Ἀκαδημία τῆς Φιλολογίας ἐν Βαρκελώνῃ πρόκειται νὰ δημοσιεύσῃ μετ' ὀλίγον αὐτό, ἀναθεῖσα τὴν δημοσίευσιν ταύτην εἰς τὸν συγγραφέα τῆς παρούσης μελέτης.

² Ἡ περικοπὴ αὕτη, ἀπὸ τῶν λέξεων «ἐν τῷ περιέργῳ ἐπίσης βιβλίῳ» μέχρι τῶν λέξεων «τὴν ἐπιστήμην τοῦ γινώσκειν τὸν Θεόν» ὡς καὶ ἡ ὑποσημείωσις ¹ δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, ἀλλ' ἐστάλησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅπως τεθῶσιν ἐν τῇ μεταφράσει. (Σημ. Μεταφραστοῦ).

² Coroleu y Pella, *Las Cortes catalanas* (1876) σελ. 407.— Ἐξαίρουσα τὸ γεγονός τοῦτο ἡ Βασιλικὴ Φιλολογικὴ Ἀκαδημία τῆς Βαρκελώνης, ἔλεγε περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος: Ἐν Ἑλλάδι διετηρήθη (ἡ Καταλανικὴ γλῶσσα) ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ὥστε ἀκόμῃ σώζονται ἐνδείξεις εἰς τὰ ὅρη τῆς χώρας, εἰς δὲ τὰς πόλεις ἶχνη τῶν φρουρίων μας.» Ἰδ. *Memorias* τῆς εἰρημένης Ἀκαδημίας, τόμος Α', ἔτος 1756. *Observaciones sobre los principios elementales de la Historia*.

καταστροφὴν ἐξακολουθεῖ βραδέως ὁ χρόνος ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἀδιανορίας, εἶναι δύσκολον νὰ διακρίνῃ τις μεταξύ τῶν Πελαγονικῶν πολυγωνικῶν ὀγκολίθων καὶ τῶν ὀρθογωνίων Φραγκικῶν ἐκείνους, οὓς ὤψωσαν διὰ τῶν νικητῶν βραχιόνων των οἱ πρόγονοι ἡμῶν. Ἀλλ' ἐκεῖ, εἰς τὸ βάθος τοῦ πλουσίου Ἀρχείου μας, ἐν τινὶ ἀκαυρῷ ἐγγράφῳ, ὑφίσταται ἡ μᾶλλον ζωντανὴ μαρτυρία τῆς στείρας ἡμῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ κυριαρχίας, ἣν οἱ αἰῶνες δὲν θὰ καταστρέψωσι, διότι ἡ ἱστορία παρέλαβεν ἤδη αὐτὴν ἐν τῷ μητρικῷ κόλπῳ τῆς, ὡς μοναδικὸν μνημεῖον, ὅπερ οὐδὲν τῶν ἄλλων Λατινικῶν ἐθνῶν τῶν συνυποταζάντων τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα κατέχει· εἶναι δὲ αὕτη τὰ *Κεφάλαια* τῶν Ἀθηναίων. Ταῦτα ἀναγγέλλουσιν, εὐγλωττότερον ἢ ἂν ἐγλύπτετο ἐπὶ ὀρειχάλκου, ἐπὶ νομισμάτων καὶ ἐπὶ τειχῶν, διότι εἶναι ἐν τῷ ἱερῷ ῥήματι τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως γεγλυμμένον, τὸ ἐνδοξον ἐπεισόδιον ὅτι ἡ ἡμετέρα φυλὴ κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατ. διὰ τῶν φθόγγων τῆς ὠραιοτάτης *Καταλανικῆς* τοῦ κόσμου ἔκαμε νὰ φοβικῶσι τὰ ἐρείπια τῆς σεπτῆς Ἀκροπόλεως τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ Περικλέους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I

Ἐπιστολὴ τοῦ Δὸν Ἰωάννου, διαδόχου τοῦ Ἀραγωνικοῦ στέμματος¹, πρὸς τὸν Μέγαν Ἀρχοντα Ἰωάννην Fernández de Heredia, αἰτοῦντος παρ' αὐτοῦ πτηνὰ καὶ κύνας θηρευτικούς καὶ τὴν μετάφρασιν τοῦ Τρόγου Πομπηίου καὶ ἄλλων βιβλίων.

Ἀγαπητὲ φίλε Ἀρχον. Τὴν ἐπιστολήν σας ἐλάβομεν μετὰ τῶν τριῶν κίρκων², οὓς παρ' ὑμῶν ἔφερεν ἡμῖν ὁ ἀδελφὸς Οὐγὸς Gerart, ἐρμηνευτὴς ἐκ Νικαίας, καὶ οἵτινες εἰσὶν ὠραιότατοι. Παρακαλοῦμεν ὑμᾶς.

¹ Ὁ Ἰωάννης τῆς Ἀραγωνίας κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἦτο κληρονόμος τοῦ Ἀραγωνικοῦ στέμματος, ἐβασίλευε δὲ τότε ὁ πατὴρ αὐτοῦ Πέτρος Δ' τῆς Ἀραγωνίας, ὅστις ἦτο δούξ τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Δὸν Ἰωάννης ὀνομάσθη Ἰωάννης Α' τῆς Ἀραγωνίας καὶ ἐγένετο ὡσαύτως δούξ τῶν Ἀθηναίων μέχρι τοῦ 1388. Ὁ Δὸν Πέτρος Δ' ἀπέθανε τῷ 1387.

² Εἶδος ἰερακῶς.

"Αρχον, ἵνα πέμψητε ἡμῖν ὅσους ἱέρακας τῆς Ῥωμανίας καὶ λαγωνικοὺς κύνας τῆς Τουρκίας δύνασθε νὰ ἐπιτύχητε. Πρὸς τούτοις ἐμάθομεν ὅτι ἔχετε αὐτόθι βιβλίον τι ὀνομαζόμενον Τρόγος Πομπήιος, καὶ φιλόσοφόν τινα ἐξ Ἑλλάδος, μεταφράζοντα ὑμῖν βιβλία ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν· ὡς ἐκ τούτου δὲ παρακαλοῦμεν ὑμᾶς θερμῶς νὰ πέμψητε ἡμῖν τὸ ῥηθὲν βιβλίον τοῦ Τρόγου Πομπηίου καὶ τὰ ἄλλα ἅτινα μεταφράζει ὑμῖν ὁ εἰρημένος φιλόσοφος, ἢ ἀντίγραφα αὐτοῦ· θὰ παράσχητε δ' ἡμῖν σπουδαίαν ὑπηρεσίαν. Ἡμεῖς, Ἄρχον, πέμπομεν ὑμῖν διὰ τοῦ εἰρημένου ἐρμηνευτοῦ δύο κύνας διὰ κονίκλους, τοὺς καλίστους ἐξ ὧν ἤδη ἔχομεν, τῶν ὁποίων ὁ ξανθὸς ὀνομάζεται Becerro, ὁ δὲ λευκὸς Zapato. Ἀμα ὡς ἀποκτήσωμεν ἄλλους ἱκανοὺς καὶ ὠραίους, θ' ἀποστείλωμεν ὑμῖν αὐτούς, ὡς καὶ ἄλλα πράγματα ἐντεῦθεν, ἀρέσκοντα ὑμῖν. Ἐγράφη ἐν Elna¹ καὶ ἐσφραγίσθη διὰ τῆς ἡμετέρας μυστικῆς σφραγίδος, τῇ 17 Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1384. Πρωτότοκος.

Πρὸς τὸν ἀγαπητὸν ἡμῶν φίλον, τὸν (Μέγαν) Ἄρχοντα τῆς (Γάξεως) Hospital (τῆς Ἱερουσαλήμ).

R. 1748, φύλλ. 121, 6.

II

Ἐπιστολὴ τοῦ Δὸν Ἰωάννου Α' πρὸς τὸν αὐτὸν ἄρχοντα Heredia, παραπονουμένου πρὸς αὐτόν, ὅτι τὸ ἀποσταλὲν ἀντίγραφον τοῦ Ἰωσήπου δὲν εἶναι πλήρες.

Φίλε Ἄρχον. Ἐλάθομεν τὴν ἐπιστολὴν ὑμῶν μετὰ τοῦ βιβλίου τοῦ ὀνομαζομένου Ἰωσήπου, λαμπρῶς δεδεμένον, καὶ τοὺς τέσσαρας λαγωνικοὺς κύνας, οὓς ἐπέμψατε ἡμῖν διὰ τοῦ ἡμετέρου οἰκείου Ἰωάννου Gallego· εὐγνωμονοῦμεν δ' ὑμῖν ἐπὶ τούτῳ καὶ παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, Ἄρχον, ἵνα ὅταν καὶ οἱ ἕτεροι δύο οἱ αὐτόθι ἀπομείναντες θεραπευθῶσιν, ἀποστείλητε ἡμῖν αὐτούς. Ἀλλὰ νομίζομεν, Ἄρχον, ὅτι τὸ εἰρημένον βιβλίον δὲν εἶναι τέλειον οὐδὲ συμπεπληρωμένον, καὶ διὰ τούτο παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, ἵνα πιστοποιήσητε ἡμῖν, ἂν εἶναι συμπεπληρωμένον ἢ ὄχι· ἐὰν δὲ εἶναι ἀτελές, νὰ διατάξητε νὰ συμπληρωθῇ. Αναγγέλλετε ἡμῖν πάσας τὰς εἰδήσεις ἃς αὐτόθι μανθάνετε, οἰαδῇτοτε καὶ ἂν εἶναι ἡ προέλευσις

¹ Πόλις τῆς Γαλλίας, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Roussillon.

αὐτῶν. Ἐγγράφη ἐν Lerida καὶ ἐσφραγίσθη διὰ τῆς ἡμετέρας μυστικῆς σφραγίδος, τῇ 16 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1384. Πρωτοτοκαρς.

Πρὸς τὸν ἀγαπητὸν ἡμῶν φίλον τὸν Ἀρχοντα del Hospital.

(R. 1748, φύλλ. 60 β'.)

III

Ἐπιστολὴ συλλυπητήριας τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Α' πρὸς τοὺς ἡγουμένους τῆς Ἀκυτανίας, Ὠβέρνης, Τολώσσης καὶ San Gil¹, ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Μεγάλου Ἀρχόντος Δὸν Ἰωάννου Fernandez de Heredia. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ, λατινιστὶ γεγραμμένη καὶ φερούση χρονολογίαν τῆς 24 Μαρτίου 1396, ζητεῖ ὁ βασιλεὺς παρ' αὐτῶν διάφορα ἔργα τοῦτου ἥτοι: τὴν μετάφρασιν τῶν Βίων τοῦ Πλουτάρχου, τὸ μέγα Χρονικὸν τῆς Ἰσπανίας, τὸ Χρονικὸν τοῦ Μωρέως καὶ τὸ μέγα Χρονικὸν τῶν Κατακτητῶν.

(Μετάφρασις ἐκ τῆς Καστιλιανῆς ὑπὸ Γεωργίου Ν. Μαυράκη)

¹ Τὰ μεγάλα ἡγουμενεῖα τῆς Τάξεως τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἐν Γαλλίᾳ ἦσαν τότε τὸ τῆς Ἀκυτανίας, Ὠβέρνης, Τολώσσης καὶ Saint-Gilles.